

УДК 339.137.(477)

Росецька Юлія Болеславівна, кандидат економічних наук, доцент кафедри Загальної економічної теорії Одеського державного економічного університету

Конкуренція як механізм переливу капіталу

Анотація. Рентабельність розглядається як один з показників ефективності конкурентного руху. Проаналізовано механізм міжгалузевого переливу капіталів у сучасній економіці України. Окреслені основні перепони на його шляху та методи їх подолання.

Ключові слова: міжгалузевий рух капіталу, рентабельність, ефективність, монополізм

Незважаючи на те, що питання конкуренції займають центральне місце в економічній теорії, конкуренція чуже часто розглядається як невід'ємний результат дії вільного ринку й, тим самим, не заслуговує спеціального аналізу в цілому.

Обговорення проблем конкуренції ускладнюється двома важливими обставинами. По-перше, це багатогранність та неоднозначність самого поняття «конкуренція». Саме складність економічна конкуренції як поняття перешкоджає виділенню єдиного інтегрального показника, який характеризував би ступінь розвитку конкурентних відносин в національній економіці [1, с.120]. Саме тому в економічній науці досі триває дискусія стосовно методів виміру конкуренції на ринку.

По-друге, неоднозначність трактування конкуренції ускладнює відношення до конкурентної політики. Чи потрібна конкурентна політика взагалі? Якщо так, то в яких галузях і формах?

Останнім часом проведено ряд наукових досліджень щодо аналізу стану конкурентного середовища в Україні [1, 2, 3, 4, 5, 6, 7]. Зокрема, аналіз стану конкурентного середовища проводився за наступними напрямками: дослідження структури товарних ринків [2, с. 48-53; 1, с. 213-227; 3, с. 58-73; 4, с. 24-28; 5, с.10-18;]; оцінка інституційних передумов конкуренції [2, с. 55-67; 1, с. 120; 5, с.10-18; 6, с. 9-16; 7, с.4-9; 8, с.10-12]; аналіз ринкової поведінки суб'єктів господарювання на основі опитувань підприємців [1, с.128-136; 5, с.10-18;]; аналіз бар'єрів входу та виходу на ринок [2, с. 54-55; 4, с. 24-28; 6, с. 9-16;]; динаміка розвитку підприємств малого та середнього бізнесу [1, с. 158-168].

Неможна заперечувати, що одним з найважливіших ефектів, до якого повинна призвести економічна конкуренція, є досягнення комплексної ефективності економіки. Така ефективність складається з трьох типів – адаптивної ефективності, або ефективності створення нових ресурсів, алокативної, або ефективності розподілу ресурсів, та Х-ефективності, або ефективності використання ресурсів. З огляду на це, характерними показниками, за якими можна судити про ступінь розвитку конкурентного середовища, можуть служити показники ефективності економіки.

Саме аналізу алокативної ефективності, або ефективності розподілу ресурсів буде присвячено дану статтю. Ефективний розподіл ресурсів досягатиметься за умов вільного міжгалузевого переливу капіталу.

Під міжгалузевим переливом капіталу ми розуміємо капіталістичне суперництво між різними сферами виробництва, що призводить до встановлення таких середніх цін, що забезпечують капіталам, зайнятим у різних галузях, однакову середню норму прибутку.

Міжгалузевий механізм переливання капіталу, діючи на зміну норм прибутків у різних галузях, обумовлює розподіл інвестицій між цими галузями, виявляє найбільш перспективні для розвитку сфери економіки та сприяє їх загальному економічному розвитку.

Прослідкувати динаміку міжгалузевого руху капіталу в економіці можна спираючись на динаміку норми прибутку або рентабельності. На важливості показника рентабельності як індикатора економічних пропорцій в економіці наголошує у своїх дослідженнях ряд українських вчених [9, с. 4-17; 10, с. 22-25].

Перші спроби зробити подібний аналіз на базі даних української дійсності були зроблені В. Гейцем [9, с. 4-17], у спільних працях Антимонопольного комітету України, Центру комплексних досліджень з питань антимонопольної політики, Інституту економіки та прогнозування Національної академії наук України [3, с. 58-61; 10, с. 22-25].

Результати даних досліджень свідчать про те, що в сучасній економіці України існує широка диференціація рівнів прибутковості, яка є індикатором слабкого міжгалузевого переливання капіталів й, відповідно, інвестиційного потенціалу. Великі відхилення та диференціація прибутковості різних видів економічної діяльності виступає свідченням невпорядкованості структурної, цінової, податкової політики, істотних недоліків у системі державного регулювання економіки та конкурентної політики.

Спроби подібного дослідження було проведено також нами. У свій час у межі дослідження підпадали 2000-2005 роки [11]. У даній статті ми розширюємо діапазон до 2009 року та прагнемо прослідити чи простежується тенденція до усереднення норм прибутку сьогодні і чи є вона достатнім індикатором для характеристики стану конкурентного середовища в цілому.

Розглянемо динаміку показників рентабельності операційної діяльності за видами економічної діяльності в Україні за період 2000-2009 рр., та порівняємо їх з даними, що характеризують рентабельність промислових підприємств, див. відповідно табл. 1. та 2.

Таблиця 1.

Рентабельність операційної діяльності за видами економічної діяльності в Україні за 2000-2009 рр. [12].

Вид економічної	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
-----------------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------

діяльності										
Усього	2,7	4,5	4,2	4,3	6,4	7,0	6,6	6,8	3,9	3,3
Сільське господарство, мисливство та лісове господарство	-1,6	5,3	0,0	4,2	10,7	12,7	10,0	19,0	12,9	14,7
Промисловість	4,8	3,7	2,6	3,3	4,7	5,5	5,8	5,8	4,9	1,7
Будівництво	1,3	3,5	1,2	2,2	2,1	2,2	3,1	2,6	-2,7	-1,0
Оптова і роздрібна торгівля, торгівля транспортними засобами, послуги з їх ремонту	1,0	10,3	14,9	6,9	12,0	14,8	12,7	13,1	-0,2	4,5
Діяльність готелів та ресторанів	1,0	0,8	1,1	1,1	2,2	4,2	1,1	1,3	-6,3	-3,0
Діяльність транспорту та зв'язку	2,4	8,3	9,2	11	10,3	11,7	9,9	9,8	6,9	8,6
Фінансова діяльність	8,2	16,3	17,1	13,1	28,1	17,5	7,5	6,8	5,2	1,6
Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	1,4	-0,6	0,5	0,2	-0,2	0,3	2,9	3,7	4,0	5,6
Надання комунальних та індивідуальних послуг; діяльність у сфері культури, спорту	0,5	-6,6	-0,2	-1,3	0,4	0,8	1,2	2,6	-6,7	-14,5

Таблиця 2.

Рентабельність операційної діяльності промислових підприємств за видами економічної діяльності за 2000-2009 рр. [12].

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Вся промисловість	4,8	3,7	2,6	3,3	4,7	5,5	5,8	5,8	4,9	1,7
Добувна промисловість	8,7	11,5	4,4	3,4	8,5	14,4	9,2	11,4	23,5	4,2
Обробна промисловість	5,9	4,2	3,1	4,2	5,4	5,3	5,5	5,9	3,1	1,4
у тому числі:										
Харчова промисловість та перероблення сільськогосподарської продукції	3,3	4,0	3,3	2,7	2,0	3,7	5,1	4,7	1,9	5,1
Легка промисловість	-0,1	1,1	-1,6	0,4	0,4	-0,2	0,2	0,7	-1,6	3,1
Виробництво деревини та виробів з деревини	1,0	3,2	-1,3	3,2	4,1	4,5	2,5	3,7	-1,5	1,4
Целюлозна-паперова промисловість; видавнича справа	8,3	8,9	7,1	4,5	7,7	6,4	6,3	5,0	0,9	4,5

Виробництво коксу та продуктів нафтопереробки	...	1,4	4,0	1,5	4,9	4,1	3,6	3,5	-1,6	-2,1
Хімічна та нафтохімічна промисловість	7,8	3,8	1,8	5,2	7,0	7,8	4,0	4,5	4,7	-1,2
Металургія та оброблення металу	9,8	5,1	4,6	7,9	9,2	7,2	8,5	8,3	5,2	-2,3
Машинобудування	-0,3	4,0	1,5	1,9	3,1	3,4	2,6	4,3	2,9	4,6
Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	-0,6	-1,0	0,4	-0,2	-1,3	1,5	5,2	2,2	2,0	1,7

З таблиць 1. та 2. можна побачити, що динаміка рентабельності є різноспрямованою: від зниження до зростання і навпаки. Роками з найвищими показниками були – 2005-2007 – тобто передкризові роки. У 2008 році спостерігається різке падіння рентабельності як в промисловості, так й за іншими видами економічної діяльності. В цілому рівень рентабельності не перевищував 7%.

Загальна динаміка рентабельності за галузями економіки, зокрема промисловості, свідчить про диференціацію рівнів рентабельності. Розкид у рентабельності між галузями економіки та промисловості є не лише значним, але й сталим, що вказує на слабкий міжгалузевий перелив капіталу та нерозвиненість фінансового ринку. За такої диференціації не слід очікувати, що капітал, який сформувався у галузях з високою рентабельністю, стане інвестуватися у галузі внутрішнього ринку.

Даний факт підтверджують статистичні показники стандартного та середнього відхилення.

Середнє відхилення обчислює середнє абсолютних значень відхилення точок сукупності від їх середнього значення (1). Середнє відхилення є мірою розкиду множини даних. Математичне рівняння для середнього відхилення має наступний вигляд:

$$\frac{1}{n} \sum |x - \bar{x}| \quad (1)$$

де, x – у нашому випадку – показники рентабельності;
 n – кількість аргументів у генеральній сукупності.

Стандартне відхилення за генеральною сукупністю обчислює стандартне відхилення, тобто міру того, наскільки широко розкидані точки усієї генеральної сукупності відносно їх середнього значення (2). Воно передбачає, що аргументи (у нашому випадку це рівні рентабельності) охоплюють усю генеральну сукупність. Стандартне відхилення розраховується за наступною формулою:

$$\sqrt{\frac{n \sum x^2 - (\sum x)^2}{n^2}} \quad (2)$$

де, x – у нашому випадку – показники рентабельності;
 n – кількість аргументів у генеральній сукупності.

Розрахунки середнього та стандартного відхилення дають нам змогу побачити траєкторію рівнів рентабельності. На базі таблиць 1. та 2. розраховано міру розкиду показників рентабельності за галузями економіки та промисловості, що представлена у таблицях 3. та 4. відповідно.

Таблиця 3.

Міра розкиду даних щодо показнику рентабельності за видами економічної діяльності в Україні за 2000-2009 рр.¹

Роки	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Стандартне відхилення за генеральною сукупністю	2,7	6,3	6,4	4,6	8,4	6,1	4,0	5,5	6,1	7,7
Середнє відхилення	2,0	4,9	5,7	3,9	6,6	5,7	3,6	4,5	5,3	5,6

Примітки:

1. Розраховано нами за даними таблиці 1. – „Рентабельність операційної діяльності за видами економічної діяльності в Україні за 2000-2009 рр.”
2. Розраховано нами за даними таблиці 2. – „Рентабельність операційної діяльності промислових підприємств за видами економічної діяльності за 2000-2009 рр.”

Міра розкиду даних щодо показнику рентабельності за видами економічної діяльності в промисловості у 2000-2009 рр.²

Роки	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Стандартне відхилення за генеральною сукупністю	4,1	3,5	2,6	2,3	3,4	3,8	2,6	2,9	7,0	2,7
Середнє відхилення	3,9	2,6	2,3	1,8	2,9	2,9	2,1	2,0	4,5	2,4

Розраховані показники стандартного статистичного відхилення протягом 2000-2009 рр. показують різноспрямовану направленість. Так, протягом 2000-2003 та 2005-2007 рр. в галузях промисловості, див. табл. 4. показники стандартного та середнього статистичного відхилення мали тенденцію до зменшення. Цей факт свідчить про певну тенденцію до вирівнювання та зниження ступеню диференціації рівнів рентабельності. Проте, у 2004 та 2008 році дані показники різко відхилялися у бік зростання, що свідчить про нерівномірність процесу вирівнювання рівнів рентабельності та міжгалузевого переливу капіталів. Слід зазначити, що за видами економічної діяльності в цілому взагалі не простежується жодної тенденції до вирівнювання галузевих норм рентабельності.

Зіставлення галузевих рівнів рентабельності показує, що у ряді галузей: виробництві деревини та виробів з деревини, добувній, целюлозно-паперовій, хімічній та нафтохімічній промисловості, металургії та обробленні металу протягом досліджуваного періоду коливання галузевого показника були значно вищі за середнє значення. В інших галузях: харчовій, легкій промисловості, машинобудуванні, виробництві коксу та продуктів нафтопереробки, виробництві та розподіленні електроенергії, газу та води коливання рівня рентабельності були набагато нижчі за середній рівень.

З проведеного аналізу можна зробити наступні висновки:

1. Рівень рентабельності в економіці України є важливим барометром стану конкурентного середовища. Показник рентабельності слугує адекватним показником циклічних коливань в економіці.

2. Існує широка диференціація рівнів рентабельності окремих галузей, яка свідчить про те, що вільний міжгалузевий рух капіталів ускладнено, Це, у свою чергу, деформує інвестиційні процеси в країні.

3. Існує ряд галузей із стійкими тривалими відхиленнями норми рентабельності від середнього рівня. Так, у галузях з більш високим ступенем монополізації – норма рентабельності, як правило, вища, у галузях з меншим ступенем монополізації – нижча.

Отже, на шляху вільного переливу капіталу існують бар'єри, що не дозволяють цьому рухові відбуватися динамічно. Ці бар'єри обумовлені чинниками як підприємницького, так й інституційного монополізму [1, с. 19-34], а також загальною слабкістю ринкової інфраструктури.

Аналіз робіт українських та зарубіжних авторів дозволяє відокремити основні чинники недостатнього переливу капіталу між галузями економіки України. Такими чинниками є:

1. Монополізм у певних секторах національної економіки. При складності та неоднозначності динаміки рентабельності можна відмітити спільну рису цього руху: незалежно від рівня розрізу, у якому розглядається рентабельність, якщо в обраному колі явищ домінує монополістичний фактор, то показник рентабельності, як правило, є більш високим, сталим, менше піддається коливанням економічної кон'юнктури. Це свідчить про глибокі зрушення у внутрішньому механізмі формування прибутків в умовах, коли присутній монополізм. Нерівність капіталів – що отримують прибутки різної норми – зберігається та відтворюється як довгострокова стала тенденція.

2. Нерозвиненість фондового ринку. На даний момент фондовий ринок здійснює незначний вплив на процес формування національного капіталу – інвестиційний потенціал цього ринку цілком не задіяний.

Український фондовий ринок всерйоз ще не почав обслуговувати інвестиційні потреби реального сектора, повною мірою не забезпечує структурної перебудови економіки, вільний перелив капіталів між її галузями.

3. Нерівність умов конкуренції. Нерівні умови конкуренції – головне гальмо реструктуризації та інвестицій у сучасній економіці України [1, с. 70]. Нерівність умов конкуренції виникає через недосконалість інституційного середовища і може приймати найрізноманітніші форми: неоднакові ставки й режим оподаткування підприємств однієї галузі; нерівні умови розподілу землі та державних замовлень; нерівність фактичних цін на енергоресурси для різних компаній у одній галузі; нерівність адміністративних вимог, що застосовуються до різних компаній; нерівні умови застосування законів, наприклад, у відношенні прав на інтелектуальну власність та імпорتنих мит; нерівні умови доступу до експортної інфраструктури, що контролюється державою.

На нашу думку, комплекс заходів, спрямований на подолання окреслених вище явищ, має стимулювати у подальшому перелив капіталу та сприяти поживленню інвестиційної активності. Комплекс заходів, запропонований у нашій статті, повинен містити [11]:

1. Жорсткий контроль за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції у монополізованих галузях. Дуже важливе значення для розвитку конкуренції на таких ринках має створення умов, що сприятимуть вступу нових суб'єктів господарювання, у тому числі за участю іноземного капіталу. Необхідно знижувати бар'єри входу на ринки, налагоджувати дійовий контроль над економічною концентрацією, особливо горизонтальними злиттями.

2. Розвиток ринку корпоративних цінних паперів. Для цього треба спочатку впорядкувати оподаткування операцій юридичних і фізичних осіб з акціями, усунути суперечності з даного питання у різних нормативно-законодавчих документах; посилити ліберальний характер податкової

політики; здійснити безумовне скасування ПДВ по угодах з цінними паперами; надати податкові пільги при довгострокових вкладеннях в акції.

3. Встановлення загальної процедури та вимог щодо недопущення викривлення конкурентного середовища за рахунок отримання необґрунтованих пільг. Політика у сфері надання державної допомоги повинна ґрунтуватися на таких принципах як рівність суб'єктів господарювання, цільове використання, прозорість та гласність, захист економічної конкуренції, обмеженість у часі, ефективне використання державних ресурсів.

4. Боротьба з надмірною диференціацією прибутковості засобами податкової політики. Тобто, вилучати значну частину надприбутку та здійснювати її перерозподіл у галузі, де капіталу не вистачає. При цьому загально визнаним є такий факт: на освоєння нових видів виробництва потрібні пільги, оскільки, за існуючої результативності щодо рентабельності за видами діяльності, нові види виробництва не виникнуть, бо пріоритетність в одержанні надходів від оптової торгівлі, фінансової й інших видів діяльності в Україні, відповідно до результатів статистичних обчислень, див. табл. 1. та 2., не дасть можливості досягти бажаного розвитку економіки на основі нових технологій та інновацій.

Ми впевнені, що сьогодні головне завдання для України – це створити систему, де капітал може вільно розвиватись, де ринкові відносини стануть панівними, де буде гарантоване отримання прибутку приватними власниками, де буде діяти могутній середній клас малих та середніх приватних власників. Важливою складовою такої системи має стати потужна конкуренція та вільний рух капіталу з однієї галузі в іншу.

Список літератури

1. Костусев О.О. Конкурентна політика в Україні: Монографія. – К.: КНЕУ, 2004. – 310 с.

2. Черненко С.О. Конкуренція та ефективність товарних ринків в Україні: Монографія. – К.: Київ. нац. торг-екон. ун-т, 2006. – 171 с. – Бібліогр.: с. 159-168.
3. Розробка рекомендацій стосовно визначення та аналізу критеріїв відчутності впливу на умови конкуренції на ринку: Звіт про науково-дослідну роботу / АМК України, Центр комплексних досліджень з питань антимонопольної політики, НАН України, Інститут Економічного Прогнозування. – УДК 338; № ДР 0104U006647; Інв. № 02-02. – К., 2004. – 149 с.
4. В. Базилевич Формирование конкурентной среды в транзитивной экономике: проблемы, тенденции, противоречия // Конкуренция. Вестник Антимонопольного комитета Украины. – 2003. – № 2(5). – С. 24-28.
5. Костусев А., Пугачева М. Состояние конкурентной среды в экономике Украины // Конкуренция. Вестник Антимонопольного комитета Украины. – 2004. – № 1(10). – С. 10-18.
6. Черненко С. Общие цели – общие проблемы: актуальные проблемы взаимосвязи конкурентной политики в сфере развития предпринимательства в Украине // Конкуренция. Вестник Антимонопольного комитета Украины. – 2004. – № 6(15). – С. 9-16.
7. Костусев О. Інституціональні фактори, що обмежують конкуренцію в Україні // Вісник Антимонопольного комітету України. – 2005. – № 3(18). – С. 4-9.
8. Іголкін С. Демонізація // Вісник Антимонопольного комітету України. – 2002. – № 2. – С. 10-12.
9. Геєць В. Деякі порівняльні ознаки трансформаційних моделей економіки України і Росії // Економіка України. – 2005. – №5. – С. 4-17.
10. Конкуренция в Украине. Аналитический доклад о состоянии, тенденциях и проблемах развития экономической конкуренции в Украине в 2000-2005 годах. – К.: Антимонопольный комитет Украины, Центр комплексных исследований по вопросам антимонопольной политики, Государственное

учреждение Институт экономики и прогнозирования Национальной академии наук Украины, 2006. – 40 с.

11. Росецька Ю.Б. Інституційні засади розвитку конкурентних відносин в економіці України. – Одеса.: видавництво «Пальміра», 2008. – 170с.

12. Статистичний щорічник України за 2009 рік / Державний комітет статистики України. – К.: Консультант, 2010. – 567 с.

13. Меньшиков С. Условия перехода к быстрому и устойчивому росту – демонтаж системы олигархического капитализма // Российский экономический журнал. – 2004. – № 1. – С. 3-9.